

10. Колосов Д.Ю. Субъекты договора доверительного управления имуществом // Юрист. – 2004. – № 10. – С. 2-4.
11. Комарова О.Д. Договор доверительного управления имуществом несовершеннолетних // Современное право. – 2007. – № 7. – С. 36-38.
12. Курпас Ю.В. Специфіка довірчого управління майном підопічних та безвісно відсутніх осіб // Актуальні проблеми міжнар. відносин. – 2003. – Вип. 42 (ч. I). – С. 128-134.
13. Михеева Л.Ю. Доверительное управление имуществом в деятельности органов опеки и попечительства // Гос. и право. – 2002. – № 4. – С. 54-60.
14. Петелин Д.В. Ответственность сторон по договору доверительного управления имуществом // Юрист. – 2004. – № 12. – С. 20-23.

УДК 347.412

І.П. Смілянець

ДО ПРОБЛЕМИ ЗАМІНИ БОРЖНИКА В ЗОБОВ'ЯЗАННІ

Виникнення великої кількості різноманітних зобов'язань у цивільному обігу зумовило необхідність дослідження проблем, пов'язаних із заміною осіб у зобов'язанні, а саме – заміною боржника. Центральною проблемою зобов'язального права є виконання зобов'язань – що сфокусовано на його предметі, об'єкті та, звичайно, суб'єктах. І всі вони, особливо договірні, виникають не заради зобов'язань, а заради досягнення певного правового результату. При виконанні зобов'язань виникає маса особливостей та питань щодо змісту самих зобов'язань та відносно заміни сторін у зобов'язанні.

Недостатнє законодавче регулювання та відсутність практики застосування правових норм до цивільно-правових відносин, що пов'язані із заміною сторони в зобов'язанні, зумовили недостатнє дослідження проблематики заміни сторін у зобов'язаннях, а саме – заміни особи на боці боржника. Значну увагу цьому правовому інституту приділили такі учені цивілістичної науки, як О.В. Дзера, О.С. Іоффе, О.О. Кот, О.А. Підпригора, Р. Саватьє, Є.О. Харитонов, Р.Б. Шишка та інші.

У доктрині цивільного права склалось два напрями розуміння юридичної природи виконання зобов'язання. Одні вважають, що за своєю юридичною природою дії з виконання зобов'язання є правочином і повністю охоплюються цим поняттям. Інші, навпаки, вважають, що за своєю юридичною природою виконання не може вважатися угодою (правочином), а лише юридичним вчинком – правомірною дією, наслідки якої настають незалежно від того, чи була вона спрямована на їх досягнення чи ні. Обґрунтування позиції полягає в тому, що після здійснення виконання боржник не має права посилатися на те, що він його вчинив помилково [6]. Виконання зобов'язань має певні загальні оціночні категорії: належність, вчасність, доречність, прийнятність для кредитора, адекватність тощо. Основне – належне виконання зобов'язання. Інші є доповненням та гарантіями обов'язку із здійснення активних дій. Наприклад, зберігач не має права користуватися майном, що передане йому на зберігання. Якщо інше

не передбачено договором. Не допускається без згоди кредитора дострокове виконання зобов'язання, наприклад, з передачі майна. Це може спричинити в кредитора додаткові витрати на зберігання майна та підтримання в належному стані до моменту його використання.

О.С. Іоффе також говорив про юридичний зміст зобов'язання як про права та обов'язки його суб'єктів. Але на відміну від інших цивільних правовідносин, право в даному разі є правом вимоги, а обов'язком – борг. З точки зору матеріального змісту зобов'язання становить собою майнові відносини [3].

Згідно із ст. 525 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) одностороння відмова від виконання зобов'язання або одностороння зміна умов договору не допускається за винятком випадків, передбачених законом. Із чого випливає загальний принцип трансформації зобов'язань – згода на це всіх учасників зобов'язання. Інший принцип сформульований у ст. 526 ЦК – принцип належного виконання, що, на думку Р.Б. Шишки, є домінуючим. Даний принцип передбачає, що зобов'язання має бути виконаним належним суб'єктом – боржник виконує певні дії на користь кредитора. Проте чинне законодавство передбачає ряд відхилень від цього загального правила, які можуть бути об'єктивного (порядок чи межі правонаступництва визначаються безпосередньо законом) чи суб'єктивного характеру (на основі правочинів: одностороннього виконання зобов'язання боржника третьою особою – батько віддає борг сина або на основі домовленості третьої особи з однією із сторін зобов'язання). Таким чином, заміна осіб у зобов'язанні означає передачу прав кредитора та обов'язків боржника на іншу особу [1, 6].

Оскільки більшість існуючих зобов'язань є двосторонньо зобов'язуючими (взаємними), коли кожна зі сторін у зобов'язанні має одночасно і права й обов'язки, то на практиці виділити окремо цесію (відступлення права вимоги) або переведення боргу іноді неможливо. Сторони у взаємних зобов'язаннях не позбавлені можливості здійснити окремо передання права вимоги й окремо переведення боргу. Наприклад, у договорі купівлі-продажу покупець може поступитися іншій особі своїм правом вимагати передачі купленого майна, залишивши при цьому за собою виконання обов'язку щодо сплати вартості цього майна продавцю. Тобто в цьому разі існує лише відступлення права вимоги, яке не супроводжується переданням боргу покупцем [5].

Засоби стимулювання до виконання зобов'язань боржника і реалізації прав кредитора – різні. Це пояснюється загальними правилами здійснення цивільних прав: вільно, на власний розсуд (ст. 12 ЦК) [1]. При цьому саме боржник – пасивна сторона в забезпеченні відповідними правовими засобами виконання зобов'язання.

Так, чи завжди можливо замінити боржника в зобов'язанні?

Стаття 520 ЦК передбачає заміну особи на боці боржника тільки за згодою кредитора. Це зрозуміло, оскільки якщо для боржника звичайно не має значення особа кредитора, якому він зобов'язаний вручити виконання, то для кредитора зовсім не все одно, хто буде виступати перед ним як боржник, оскільки виконання зобов'язання залежить від кредитоспроможності та інших обставин, що характеризують боржника. Якщо такої згоди нема, то переведення боргу

неможливо, а якщо це відбулося, то такий правочин визнається недійсним. Така заміна також відбувається на основі правочину. Крім того, переведення боргу не повинно суперечити вимогам закону. Така суперечність буде існувати, якщо новий боржник не має чи не набув спеціальної дієздатності, наприклад за ліцензією, для здійснення необхідної для виконання переданого йому боргу діяльності.

За загальним правилом борг переходить до нового боржника в повному обсязі. Однак такі способи забезпечення його виконання, як застава і порука, при цьому припиняються (ст. 23 ЦК) [1]. Адже гарантуючи виконання зобов'язання, поручитель і заставник враховували індивідуальні якості того боржника, який їм відомий і сумлінність якого в них не викликає сумнівів. Неустойка й умова про задаток з переданого боргу свою дію зберігають. Що стосується нового боржника, то тільки за умови, що поручитель і заставник виявили згоду відповідати за нього, гарантії виконання, що були надані ними, зберігають свою силу і після переведення боргу.

Таким чином, наслідками переведення боргу (делегації) є: 1) вибуття первісного боржника із зобов'язання та звільнення його від боргу; 2) вступ у зобов'язання нового боржника.

При делегації, як і при цесії, новий боржник має право висунути проти вимоги кредитора всі заперечення, що ґрунтуються на відносинах між кредитором і первісним боржником (ст. 255 ЦК) [1], а також висунути проти кредитора ті заперечення, що мав до кредитора первісний боржник. Наприклад, якщо об'єктом переводу боргу є сплата покупної ціни за продану річ та якщо в разі виявлених у неї недоліків виникло право на зниження ціни, воно буде належати і новому боржнику. Але новий боржник не може протиставити кредитору заперечення, що виникають із прав, які й після переводу боргу належать минулому боржнику. Так, якщо колишній боржник мав щодо кредитора грошову вимогу, що виникла з іншого пов'язуючого їх зобов'язання, він би не мав права зарахувати цю суму в рахунок суми його боргу. Новий боржник, звісно, не має такої можливості, оскільки не має права вимоги, що належало його попереднику.

Як зазначалося вище, переведення боргу можливе тільки за згодою кредитора, що, з одного боку, обмежує можливості переведення боргу, але з іншого – дозволяє проводити заміну боржника навіть у зобов'язаннях, пов'язаних з особою їхніх учасників: виявляючи свою згоду на переведення боргу, кредитор оцінює і перспективи виконання зобов'язання новою особою, фактично відбувається досягнення нової угоди. Тому делегація можлива і в договорах доручення, художнього замовлення та інших, де особа виконавця є визначальною. Законодавство не ставить інших вимог щодо заміни боржника, крім згоди на це кредитора. Але варто звернути увагу на те, що для переведення боргу вимагається, звичайно, і згода нового боржника, адже якщо договір як вольовий акт не може бути укладений без волевиявлення кожного із контрагентів, то тим більше не можливо стати не за своєю волею боржником у вже існуючому зобов'язанні [3].

Питання виконання, а також заміна боржника ускладнюється, коли існує множинність осіб, тобто коли в зобов'язанні на стороні боржника чи на стороні

кредитора чи на обох сторонах беруть участь дві чи декілька осіб. Наприклад, два письменники беруть на себе зобов'язання перед театром зобов'язання спільно написати п'єсу. Отже, у цьому зобов'язанні беруть участь два боржники, один кредитор. Два учасники спільної власності на житловий будинок укладають договір з малярем про фарбування їхнього будинку. Виникає зобов'язання, в якому беруть участь два кредитори і один боржник. Чи договір двох власників будинку про фарбування будинку з двома малярами породжує одне зобов'язання, в якому на кожній стороні перебувають дві особи (два кредитори і два боржники).

Складність у виконанні зобов'язання, а отже, і в заміні боржника із множинністю осіб полягає у вирішенні питання про те, в якому обсязі й перед ким повинен виконати зобов'язання кожен із боржників, у якому обсязі і до кого має право ставити вимогу кожний із кредиторів. Адже при заміні одного чи декількох боржників за наявності на стороні боржника декількох осіб виникне питання про надання згоди на таку заміну як кредитора чи кредиторів, так, можливо, і боржників, яких можуть пов'язувати спільні засоби виконання зобов'язань, наприклад певне обладнання (пристрої).

Для того щоб врахувати всі аспекти та особливості заміни боржника в певному зобов'язанні, також важливо з'ясувати, чи є таке зобов'язання частковим чи солідарним.

При частковому зобов'язанні кожний боржник виконує зобов'язання у визначеній долі, а кожний кредитор має право вимагати виконання також у конкретній долі. При цьому долі будуть рівними, якщо інше не буде встановлено договором чи законом ст. 540 ЦК. Боржник, який виконає зобов'язання у встановленій долі, із зобов'язання вибуває, зобов'язання зберігається щодо боржників, який залишилися. Вибуває із зобов'язання і кредитор, перед яким виконано зобов'язання у відповідній частині, але воно зберігається щодо інших кредиторів [2].

У солідарному зобов'язанні за участі декількох боржників та одного кредитора існує солідарне зобов'язання всіх боржників. За таким солідарним зобов'язанням кредитор має право вимагати виконання як від всіх боржників спільно, так від будь-якого з них окремо, при цьому як повністю, так і в частині боргу. Наприклад, три особи заподіяли спільно майновий збиток на 1000 гривень, при цьому потерпілий (кредитор) має право пред'явити позов на вказану суму до всіх трьох боржників та стягнути суму з кожного із боржників у будь-якій частці (долі), чи з одного стягнути всю суму, чи з двох за своїм вибором. У такій ситуації заміна боржника буде ускладнюватися тим, що, окрім кредитора, кожний з інших боржників найпевніше також буде наполягати на тому, щоб новий боржник мав фінансову можливість повернути певні кошти.

На практиці також виникає питання про можливість часткового переведення боргу на іншу особу. Оскільки у ст. 522 ЦК йдеться про нового боржника, можна зробити висновок, що ЦК не передбачає у вигляді загального правила часткове переведення боргу. Отже, новий боржник, вступаючи у зобов'язання, повністю замінює боржника колишнього [1].

Разом з тим часткова заміна осіб у зобов'язанні все ж можлива. Правовою основою такої заміни є ст. 525 ЦК, за змістом якої допускається можливість будь-

якої заміни умов зобов'язання за згодою його сторін. Отже, суб'єкти зобов'язання можуть укласти договір про часткове переведення боргу [5].

Порівнюючи делегацію за французьким правом, перевід боргу неможливий за винятком деяких особливих випадків, що встановлені законом. Адже тією мірою, якою для боржника байдужа заміна кредитора, такою самою мірою недопустима для кредитора заміна боржника, якому він довірив. Однак законодавства деяких зарубіжних країн долають перешкоди, вимагаючи для переведу боргу тільки явно виражену згоду кредитора.

Неможливість переведу боргу перешкоджає передачі цілком двостороннього договору і, зокрема, правочина, який підприємство уклало з постачальником чи споживачем. Винятки з правил, що визнаються законом про неприпустимість переведу боргу, за французьким правом досить рідкісні. Одним із таких винятків є надане наймачам жилих приміщень право обміну їх з іншими наймачами, при якому вони передають один одному свої права й обов'язки щодо відповідного наймодавця.

Для того щоб обійти заборону переведу боргу в тих випадках, коли бажають передати двосторонній договір як щодо пов'язаних з ним зобов'язань, так і щодо вимог, удаються до інших прийомів юридичної техніки. Ці прийоми мають свої незручності, які полягають або в тому, що боржник, який передає борг, не звільняється від зобов'язання перед своїм кредитором, або в тому, що міняється саме зобов'язання і втрачаються пов'язані з ним забезпечення, як у разі новації шляхом заміни боржника.

Делегація за французьким законодавством становить собою договір, за допомогою якого боржник представляє нового боржника своєму кредитору, що дає на це згоду. Перший з них – що делегує. Він представляє особу, що делегується як боржник, а кредитор дає свою згоду на делегацію. Вона стає завершеною, якщо кредитор звільняє того, що делегує, від його обов'язків замість зобов'язання, прийнятого на себе особою, що делегується. У такому разі й буде існувати новація – заміна боржника [4].

Таким чином, можна дійти висновку, що за українським законодавством у зобов'язанні боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок. У той самий час кредитору більш важливо не хто, а як буде виконано зобов'язання. Тому закон допускає заміну боржника на іншу особу – правонаступництво, якщо вона відповідає всім вимогам існуючого зобов'язання та вимогам кредитора. Для зобов'язань особистого характеру (пов'язаних з особистістю боржника) альтернатива допускається у виняткових випадках і тільки за явно вираженою згодою кредитора. Це стосується договорів літературного та художнього замовлення, модельного пошиття, ремонту, лікарняного обслуговування тощо. Обов'язок особистого виконання зобов'язання боржником або конкретною особою – працівником боржника може впливати із суті зобов'язання або домовленості. Таким чином, особисте виконання зобов'язання боржником проводиться у випадках, коли це: 1) безпосередньо зазначено законом; 2) встановлено угодою осіб; 3) впливає із суті зобов'язань.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV, набрав чинності 01.01.2004 р.
2. Гавзе Ф.И. Обязательственное право (общие положения). – Минск: Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1968. – 128 с.
3. Гоффе А.С. Обязательственное право. – М.: Юрид. лит., 1975. – 880 с.
4. Саватье Р. Теория обязательств (La Theorie des obligations. – Paris, 1967); Юридический и экономический очерк / Пер. с фр. д-ра юрид. наук Р.О. Халфиной. – М., 1972 – 538 с.
5. Харитонов Є.О., Старцев О.В. Цивільне право України: Підручник. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Істина, 2007. – 816 с.
6. Шишка Р.Б. Цивільне право України: Курс лекцій: У 6 т. Т. V, кн. 1. Загальні положення зобов'язального права. – Х.: Еспада, 2005. – 224 с.

УДК 347.764:368.86(477)

*В.О. Токарева***СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВЛАСНИКІВ
АВТОТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ (ПОРЯДОК ТА МЕЖІ ЗДІЙСНЕННЯ
СТРАХОВОГО ВІДШКОДУВАННЯ)**

У сучасній системі страхування страхування відповідальності займає особливе місце. Історично страхування відповідальності сформувалося у самостійну галузь страхування відносно нещодавно – наприкінці XIX – початку XX сторіччя [1]. Слід відзначити, що страхування відповідальності на розвинутих ринках страхування відіграє досить велику роль, що пояснюється в першу чергу високим соціальним значенням страхових виплат.

Виходячи із ст. 980, Цивільний кодекс України як самостійний предмет договору страхування виділяє особисте страхування, майнове та страхування відповідальності. Хоча подібний розгляд видів страхування був загальновизнаним не завжди, у радянські часи помилково існувала точка зору виділення страхування відповідальності в межах майнового страхування [2, с. 108].

Згідно із ст. 7 Закону України “Про страхування” від 7.03.1996 р. одним із обов’язкових видів страхування є страхування цивільної відповідальності власників автотранспортних засобів.

У сучасний час страхування цивільної відповідальності автотранспортних засобів проходить достатньо бурхливий розвиток в Україні та ЄС, який пов’язаний з потребою покриття ризиків, пов’язаних зі змінами, які відбуваються в цивільному праві та правилах відшкодування в деяких державах.

Дослідженням аспектів страхування відповідальності займалися такі провідні вітчизняні вчені, як В.І. Серебровський, І. Степанов, В.К. Райхер, М.Я. Шімінова, С.В. Дедіков та інші.

Безпосередньо дослідження страхування цивільної відповідальності знайшло своє відображення в працях таких сучасних вчених, як А.А. Веселков, А.М. Кісловська, І. Іванюк, П.В. Кузьмін, Л. Лозневий, О.В. Маркушин, І. Кутузова, Л.Л. Нескороджена, Д.С. Юсов, та інших.